

SULÁK PÉTER SÁNDOR^{ID}

doktorandusz

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

e-mail: sulak.peti@gmail.com

A kényszerkollektivizálás következményei az egyházközségek gazdasági életére és infrastruk- túrájára Szolnok megyében (1959–1962)

BEVEZETÉS

„Magyarország mezőgazdasági szerkezetében legutóbb kb. 1400 körül volt ilyen átalakulás, mikor a királyi birtokok majorsági birtokokká alakultak át. Az egyház akkor is ágált ellene, a termelés a majorban mégis megindult. [...] Ma már az egyház is segít, hisz ha a társadalmi javak szétosztásában széles tömegeknek több jut, ő is többet kap. Így megjavult az állam–egyház viszony, pedig az egyház a legnagyobb csapást kapta, akkorát, miből soha nem fog kikeveredni.”¹ Somos Ferenc, az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) Katolikus Főosztályának főelőadója 1962 augusztusában a fenti történelmi analógiával jellemezte a mezőgazdaság kényszerkollektivizálásának jelentőségét. Vajon miért vélekedett úgy a fent idézett funkcionárius egy alapvetően az agrárszektor átalakítását célzó gazdasági programról, mintha az az 1956-os forradalom leverését követően restaurálódó rezsim legfontosabb egyházpolitikai fegyverténye lett volna? Okkal tette ezt, vagy pedig a pártállami diktatúra időszakában termelt források sematikus önigazoló szemantikai megnyilvánulásainak egy újabb példájával állunk szemben? Az általam kutatott téma, a mezőgazdaság kényszerkollektivizálása a regionális-kistérségi szintű tapasztalattörténet egy kevésbé kutatott aspektusába enged betekintést.

Célom az, hogy a megyei tanácsra telepített mindenkori egyházügyi főelőadó társadalmi szervekkel való kapcsolatrendszer és ebből fakadó feladatai tükrében a kényszerkollektivizálás s ezen belül Szolnok megye példáján bemutassam a kádári egyházpolitika gyakorlati megvalósulását, valamint annak a megye hitéletére

^{ID} orcid.org/0000-0003-4552-6113

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-A-21-d-0023-4/1962. (16. d.) A mezőgazdaság szocialista átszervezése és az egyházak magartatása 6.

gyakorolt hatását.² Már az elején fontos felvetni a kérdést, hogy egy ideológiai alapokon álló, központi politikai szándékból adminisztratív úton levezényelt, a nemzetgazdasági struktúrától, a lokális társadalmi miliók emberi kapcsolataiig szinte mindent radikálisan átszervező társadalmi kísérlet megvalósításának milyen egyháztörténeti aspektusai vannak. A mezőgazdaság „szocialista átszervezése” mennyiben egyházpolitika? A kényszerkollektivizálás milyen folyamatokat indukált az alföldi régió eme földrajzi és felekezeti szempontból sokszínű térségének egyházközségeiben, azok gazdaság- és társadalomtörténetében? A paraszti magánbirtokok megszüntetése azonnali halálos csapást jelentett az egyházközségek anyagi helyzetére?

A tanulmány alapjául szolgáló forrásokat a megyei tanács egyházügyi főelőadójának negyedéves beszámoló jelentései, az ÁEH területfelelőseinek kiszállási jelentései, továbbá az alacsonyabb közigazgatási szintű párt-, tanácsi és társadalmi szervek jelentései, valamint a szolnoki esperesi kerület alá tartozó plébániák kimutatásai képezik.

AZ EGYHÁZKÖZSÉGEK TÁRSADALMI STRATÉGIÁI A GAZDASÁGI TÉRVESZTÉS ELLENSÚLYOZÁSÁRA

A történelmi felekezetek legfőbb közösségsszerveződési formái az egyházközségek. Ebből a pártállami egyházpolitika alapján logikusan következik, hogy ezen képviselőtestületi közösségi platformot el kellett lehetetleníteni. Ideológiai helyett az adminisztratív úton végzett ellehetetlenítési formák egyik leggyakoribb módja az egyházközségek megfosztása volt anyagi bázisuktól. Mivel a római katolikusok esetében a plébániai földeket ekkorra már nem lehetett bérbe adni, de emellett jelentős adóterheket és járulékfizetési kötelezettségeket róttak az egyházra, az egyházközségek fennmaradásának egyetlen anyagi forrásává az egyházadó beszedése vált. Ennek kivitelezése az egyházközségek tagságának java részét alkotó, egykori birtokos parasztság téesszekbe kényszerítésével, ha lehet, még komplikáltabb lett.³

² Szolnok megye mintaterületnek számított már az első hullám idején is: Túrkeve volt az ország első termelősövetkezeti községe 1951 márciusában, erről bővebben lásd Urbán László: *Túrkeve termelősövetkezeti várossá válása a dokumentumok tükrében*. Jász-kunság, 48. évf. (2002) 2. sz. 71–77., http://epa.oszk.hu/03000/03002/00167/pdf/EPA03002_jasz-kunsag_20020507_4802_071-077.pdf (letöltés: 2022. május 16.). Mivel a területen élők döntő többsége agrárfoglalkozású társadalmi rétegekből tevődött össze, ráadásul felekezeti szempontból igen heterogén térségről beszélünk, melynek települései az összes egyházkormányzati központtól távol helyezkedtek el, azt gondolom, a mikrotörténeti megközelítés segíthet leképezni a pártállam gazdaságpolitikájának egyházpolitikai vetületeit, valamint annak társadalmi és kulturális következményeit. A „léptékváltás” kritériumaihoz igazodva, valamint e munka terjedelmi kereteire való tekintettel a vizsgálat idejét értelem-szerűen leszűkítem: csak az utolsó téesszervezési hullám – tehát az 1959 és 1962 közötti – időszakát vizsgálom.

³ Ehhez tartozott a papság állami jövedelemkiegészítésének, a kongruának a hatósági megvonása. Ezt az állam által folyósított jövedelemkiegészítési formát a római katolikus egyházzal kötött, 1950-es megállapodásában a Magyar Népköztársaság is magára vállalta. A

A nagykunsági régió belüli Kisújszálláson a római katolikus plébános 800 forintnyi anyagi támogatást kapott, de mivel a település túlnyomóan református többségű, az ottani lelkész, Nánási Mihály 1960 áprilisában havonta 1 200 forintnyi támogatásban részesült a presbitériumtól. A temetésekben és esketésekből további 250–300 forint bevételt könyvelhetett el, ami elérte a havi 2200–2300 forintos jövedelmet is. A településen két lelképásztor szolgált, s a hozzájuk tartozó két gyülekezet presbitériumának összesen 85 000 forint éves jövedelme volt, amit jellemző módon Nánási kapcsolatrendszerével, illetve a templomon kívüli szertartásokért járó javadalmakkal magyarítottak.⁴ Törökszentmiklós járás területén viszont az eltérő felekezeti viszonyok miatt a havi 10–20 forintos egyházadó beszédéből éves viszonylatban a katolikusoknak 104 000 forint, a reformátusoknak pusztán 28 000 forint éves jövedelem állt rendelkezésükre. Ez utóbbiak jövedelemkiesésük kompenzálását természetbeni járulékokkal – kukorica, búza, liszt – érték el.

Az egyházközségek összetételének demográfiai vizsgálatát illetően érdekes jelenség, hogy minden jelentésben felbukkan az állandó elem, miszerint az adott lelképásztor ilyen irányban „foglalkoztatott aktivahálózata” főként nőkből áll – a megváltozott munkaviszonyok és a népi vallásossághoz való szervezettebb viszonyulásuk következtében –, de ezenfelül szembeűnő az is, hogy három járás területén is egyes településeken, például Kuncsorbán, Kunhegyesen és Kunszentmártonban⁵ párttagok feleségei is adományoztak az egyházkasszába. A lelképásztorok az egyházadót a szorult helyzetben természetesen az egyházi szertartások után járó illetményekből próbálták összeszedni.⁶ Túrkeve – mely országos példaként szol-

megegyezés szerint az állam egyházi célokra tizennyolc éven keresztül, három-, illetve öt-évenként arányosan csökkenő összeget utal ki. Az első komolyabb csökkentéskor a hiányzó összeg pótlását a plébániai javadalmi földek kényszerű felajánlása nyomán járó kárpótlásból fedették. 1958-tól az ÁEH a csökkentés feletti összeget már „segély” címen utalta ki, valóra váltva ezzel az egyházak teljes anyagi alávetettségét. Gárdonyi Máté – Horváth Gergey Krisztián: *Megtorlástól a kollektívizálásig. A klerikális reakció elleni harc a Veszprémi Egyházmegyében 1957 és 1962 között*. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): „Rendületlenül a romok között”. A Veszprémi Egyházmegye 1945 és 1972 között. Veszprém, 2017. 181.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára (MNL JNSzML) XXXV.1/b-2 (16. d.) 1. f. 2. fcs. 1960. 17. ö. e. MSZMP Szolnok Megyei Bizottsága. Apparátusi iratok (1959–1962) Megyei tanács egyházügyi főelőadója. Járási és városi pb-k jelentései 1. Nánási a település Hazafias Népfront-bizottságának tagja volt. Persze ehhez az is hozzátartozik, hogy az évi 85 000 forint jövedelemből a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének évi 28–30 000 forintot kötelesek voltak leadni. Így tehát nettó évi 45–47 000 forint éves költségvetés állt a rendelkezésükre.

⁵ Törökszentmiklói, Kunhegyesi és Kunszentmártoni járasok.

⁶ MNL JNSzML XXXV.1/b-2 (16. d.) 1. f. 2. fcs. 1960. 17. ö. e. MSZMP Szolnok Megyei Bizottsága. Apparátusi iratok (1959–1962) Megyei tanács egyházügyi főelőadója. Járási és városi pb-k jelentései 13. A fenti jelenségre egy példa: 1960-ban a járás területén 110 eskűvő volt, ami páronként 100 forintot jelentett, ebből évente 11 000 forint jöhetett össze. Temetés az adott évben 150 volt, ezért 200 forintot számoltak fel, amiből 30 000 forint

gált a téeszésítés idején – anyagi szempontból a legrosszabb helyzetű egyházközségekhez tartozott, éves bevétele a 20 000 forintot sem érte el. Viszont az ökumenikus szolidaritásnak egy a korban meglehetősen atipikus megnyilvánulási formája jelent meg a 95%-ban református városban: amikor Nyizsnyik Bertalan plébánost 1958-ban odahelyezték, a reverendáján és egy váltás alsóneműn kívül szinte semmiféle ingósággal nem rendelkezett, mire a helyi református gyülekezet gyűjtött élelmet és ruhát a plébánosnak, valamint szekérrel hordták a parókiára a bútorokat.⁷

A színekatolikus Jászberényi járás térségében, a zömében módosabb középparasztság által lakott területen – például Jászárokszálláson, Jászboldogházán – a családok 60%-a rendszeresen fizetett egyházadót, de azon községekben – például Jászkóhalmán, Jászteleken –, ahol a kollektívizálás kezdetén a lakosság több mint 65%-a téesztag lett, az egyházközség tagjainak alig 25%-a fizetett. Az egyházadó beszédését általában az adott településen köztisztelőben álló, idősebb emberek végezték, akik vagy egyháztanácsstagok, vagy a helyi Rózsafüzér-társulat tagjai voltak. A lakosság téeszbe kényszerítésével járó egzisztenciális kiszolgáltatottságból következett a közösségi szolidaritás szociális szövetének megbontása. Általános jelenséggé kezdett válni ehelyütt is, hogy a templomrenoválás kivételével az emberek többsége nem szívesen fizetett egyházadót. Ezért aztán előfordulhatott, hogy Jászárokszálláson Kulhay István kanonok az esküvői és temetési szertartások celebrálását csak a fennálló egyházi adóhátralék megtérítésének fejében vállalta.⁸

Kunhegyes járás területén viszont a református egyházközségek tartoztak a nagyobb jövedelmű települések közé. A kunhegyesi egyházközség éves jövedelme 300 000 forintnak, a kunmadarasi 200 000 forintnak, s végül az abádszalóki 150 000 forintnak felelt meg. Járási szinten – ugyancsak a térség felekezeti adottságaiból eredően – a református egyház éves jövedelme 850–900 000 forint, míg a római katolikus egyház bevétele 450 000 forint körül mozgott. Az egyházak bevételeinek 70%-a egyházi adóból származott. A tájegységre jellemző népi vallásosság szociokulturális beágyazottságára utal az alábbi érdekes jelenség: az 1960/1961-es évben Kunhegyesen kívül még Kenderes községben – amit a járás

körüli összeg – ún. „stóladíj” – volt a bevétel. Ezenkívül még a házszentelésekből is származhatott jövedelem. Az illetékes tanácsi szervek azt is nyilvántartották, hogy az adott településen a lelkipásztor rendelkezett-e gépjárművel – leginkább motorkerékpárral –, rádióval és televízióval. Ha volt járműve, akkor azt a mozgásterének rugalmasságából fakadóan „értelemszerűen aktívaszervezési, kapcsolattartási” célokra használhatta. Az audiovizuális médiumoknak pedig természetesen „politikai nevelői”, azaz propagandacéljai voltak.

⁷ MNL JNSzML XXXV.1/b-2 (16. d.) 1. f. 2. fcs. 1960. 17. ő. e. MSZMP Szolnok Megyei Bizottsága. Apparátusi iratok (1959–1962) Megyei tanács egyházügyi főelőadója. Járási és városi pb-k jelentései 14. Az ökumenikus szolidaritás ilyen korai megnyilvánulása meglehetősen ritka volt akkoriban, a helyi közösségek önkéntes szerveződési formái épp ezért voltak veszélyesek a helyi pártfunkcionáriusok szemében. Ennek ellenére fontosnak tartom, mert árnyalja az egyoldalú „oszd meg és uralkodj”-képet.

⁸ MNL JNSzML XXXV.3/b-2 (1. d.) 3. f. 2. fcs. 1960. 16. ő. e. Magyar Szocialista Munkáspárt Jászberényi Járási Bizottsága. Apparátusi iratok (1959–1961) Járási pártbizottság az egyházi tevékenységről 2. 1959-ben Jászárokszálláson és Jászboldogházán történt nagyobb gyűjtés és beruházás templomfelújításra. Az utóbbi községben 33 000 forintot sikerült összegyűjteni az egyházközség 70%-ának hozzájárulásával.

„legnehezebb” területének minősítettek – történt gyűjtés templomtatarozásra.⁹ Kenderesen a helyi harangozó és a felesége gyűjtöttek egyházadót, amiből 20%-os részesedésük volt. Ami azonban érdekes, az az egyházadó befizetéséhez való hozzájárulás sikere. Egy hónap alatt ugyanis az egyházkasszába 29 000 forintnyi támogatás gyűlt össze. A tanácselnök természetesen a presbiterek részéről történt, de egyébként nem bizonyított zsarolással, valamint a nők körében – ellentétben a férfilekosság „politikailag felvilágosodottabb magatartásával” – még mindig meg-lévő „bigott” vallásossággal magyarázta a sikeres gyűjtés okait. Valószínűleg a rossz zárszámadási eredményeket felmutató téceszekbe kényszerült kunsági sze-gényparasztok anyagi kiszolgáltatottsága magyarázta az egyházadó befizetését il-lető ellenállást. Az asszonyok viszont – vállalva a későbbiek során akár a család-jaikon belüli konfrontáció lehetőségét – legnagyobbreszt férjeik tudta nélkül fizet-ték be az összeget.¹⁰ A rezsím által az egyházközségek anyagi síkon gyakorolt presszió ezen közösségeket cselekvési lehetőségeik revidálására kényszerítette. A kunmadarasi gyülekezet 5 kataszteri hold földterületet szántóföldként hasznosít-tott, melynek éves jövedelme majdnem elérte a 40 000 forintot, ráadásul vevőkö-réhez tartozott az ottani földműves szövetkezet, mely a hízlalda részére egyévi hasznosításra 18 000 forintért 1 hold lucernát vásárolt. A tiszaburai lelkész pedig 2 hold szántóterülettel és 600 négyszögöl szőlőültetvényvel rendelkezett, ráadásul mellékelte a jövedelmet jelentett számukra a temetőben lévő akácfaák kitermelése.¹¹

Szolnokon a legnagyobb jövedelmű plébániákon a papság bevétele meghaladta az átlag 2000 forintot havonta. A jövedelem nagyságát elsősorban a lélekszám ha-tározta meg, másodsor – ahogy Cseh Lajos megyei egyházügyi főelőadó¹² fogal-maz 1960. július 8-án kelt jelentésében – az „eszközök, mellyel ki tudják szedni a

⁹ MNL JNSzML XXXV.1/b-2. 1. f. 2. fcs. 1960. 17. ö. e. MSZMP Szolnok Megyei Bizottsága. Apparátusi iratok (1959–1962) Megyei tanács egyházügyi főelőadója. Járási és városi pb-k je-lentései 10. Az egyes egyházközségek egy év alatt szándékozott, 10 000 forintot meg nem ha-ladó tatarozási és karbantartási szándékait hivatalosan nem kellett bejelenteni. Összesen 30 000 forint értékhatárig terjedő esetben a megyei tanács egyházügyi főelőadójától, afölötti összeg esetén pedig egyenesen az ÁEH-tól kellett engedélyt kérni. A gyakorlatban azonban a helyi hatóságok a tapasztalatok szerint a templomrenoválást célzó szándékok terén legtöbbször visz-szaéltek helyzetükkel, és egész egyszerűen figyelmen kívül hagyták ezeket a kérelmeket.

¹⁰ MNL JNSzML XXXV.1/b-2 (16. d.) 1. f. 2. fcs. 1960. 17. ö. e. MSZMP Szolnok Megyei Bizottsága. Apparátusi iratok (1959–1962) Megyei tanács egyházügyi főelőadója. Járási és vá-rosi pb-k jelentései 15.

¹¹ MNL JNSzML XXXV.1/b-2 (16. d.) 1. f. 2. fcs. 1960. 17. ö. e. MSZMP Szolnok Megyei Bizottsága. Apparátusi iratok (1959–1962) Megyei tanács egyházügyi főelőadója. Járási és vá-rosi pb-k jelentései 15. Itt már megfigyelhető a kádárizmus szellemiségének mikrotársadalmi környezetre gyakorolt, még kezdetleges fázisban lévő hatása is: a fűszázás, a „kiskapuk” lehető-ségének keresése. Kunszentmártonban más volt a helyzet: az ottani lelkész számára nem volt ritkaság jövedelemkiegészítés céljából alkalmi munkák – mint például kubikosmunka nap-számban – elvállalása sem. Ami a római katolikusokat illeti, ők hírlevelek széthordásával tu-datták az egyházadó befizetésének szükségességét – a térség hétköznapijainak vallásosság általi áthatottságát tanúsítja, hogy hasonló felszólítású levelet még a helyi tanácselnök is kapott.

¹² Mivel a léptékváltás elsősorban nem a „méretre” vonatkozik, hanem a társadalmi játsz-mák kereteit alkotó konfliktusmezők azonosítására, Cseh Lajos, a központi ÁEH által a

hívók zsebéből a pénzt”.¹³ Hozzátette, hogy különös alkalmakkor – például karácsony, húsvét, búcsúk – „feketén” természetbeni juttatásokat kaptak a plébánosok a híveik háztáji gazdálkodás során tartalékolt terményeiből. Ezért ezen plébániák anyagi függését a pártállam helyi végrehajtó szerveinek fokoznia kellett. A rosszabb helyzetben lévő plébániák állapotát az egyházügyi főelőadó leginkább az emberek közömbösségéből eredő alacsony látogatási számmal, az állami támogatás csökkenésével és az ott lévő papok magatartásával magyarázta. Korrupció kapcsán példaként Szokody Gyula szolnoki református lelkészt említette, aki a „teológia számára befolyt összeg egy részét magának szokta félretenni”, míg Réz Dezső jászfényszaru plébános az egyházkasszába befolyt összegeket saját zsebére használja fel: több éve „egy fillért sem küldött az egyházmegyei hatóságnak, bejárónőt is tart, akitől gyerekei is vannak”.¹⁴

Cseh Lajos 1962. június 9-ei összegző jelentése tanúbizonysága szerint az egyházügyi főelőadó a tévesztés alatt az egyházak anyagi erejének csökkenését illetően nem tűnt maradéktalanul elégedettnak. A felekezetek részéről korrekciós le-

Szolnok Megyei Tanácshoz kihelyezett egyházügyi főelőadó kiemelt fontosságú a téma szempontjából. Ő a megyei pártbizottság agitprop osztályának, a megyei tanács művelődésügyi osztályának, valamint a központnak jelentett, miközben felügyelte és koordinálta a Termelőszövetkezeti Tanács megyei Irodájának, a HNF megyei irodájának, a békepapi választmányának, a megyei rendőr-főkapitányság III/III-as osztályának, a pedagógusok szakszervezetének, a KISZ-nek, valamint az alacsonyabb párt- és tanácsai szervek egyházakkal és hitélettel kapcsolatos munkáját. Az általa termelt iratok forrásértéküket tekintve – minden részrehajlásuk ellenére – kiemelt fontosságúak, mert általuk felmérhető a kényszerkollektivizálás társadalmi folyamatait szabályzó hivatali és személyközi viszonyrendszer működése. Cseh Lajos 1918. november 27-én Abádszalókon egy nyolcgyermekes, paraszti családban született. Tizennégy évesen a Szapáry uradalomban dolgozott, majd a Magyar Magtermeltető RT.-nél (1933–1936) és a Gödöllői Erdőigazgatóságnál volt kubikos (1937–1944). Harcolt a keleti fronton, majd 1945. április 7-től rendőr lett. 1946 szeptemberében a Jászberényi Járási Rendőrkapitányságra került. 1947-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba, 1950 októberében pedig a Szolnok Megyei Főkapitányság tiszthelyettes-képzőjét végezte el, majd leszerelték. 1952. augusztus 21-én kinevezték a Szolnok Megyei Tanács egyházügyi főelőadójává. 1957. január 15-én elbocsátották, de két hónap múlva újra kinevezték. 1974. augusztus 31-én kerkedvezménytel nyugdíjba ment, 2001. február 2-án meghalt. MNL JNSzML XXIII. 4. 1. d. Személyi Dosszié 747. „Cseh Lajos”.

¹³ MNL OL XIX-A-21-d-0052-19/1959. (6. d.) Jelentés a húsvéti ünnepekről. Szolnok megye 12. Ez alatt valószínűleg a már említett egyházi szertartásokat, úgymint esketés (300–1000 forint), temetés (50–500 forint), keresztelés, értheti, vagy a templomfelújítási célra való adománygyűjtést.

¹⁴ Hogy ezeknek a vádaknak mennyi volt a valóságalapja amellet, hogy bizonyára tényleg előfordulhattak ilyen esetek, az erősen kérdéses. Mindenesetre az állami szervek – és itt elsősorban a megyei rendőr-főkapitányság BM szerve értendő – sok olyan emberrel tartották fenn a kapcsolatot, akik önként tettek jelentéseket egyes egyházközségek hitéletéről az istentiszteletek rendszeres látogatása alkalmával. Cseh Lajos az egyházakat ért jövedelemkiesés kompenzációs eszközei fő mozzatárugójának leírására, a hivatalos pártvonalra jellemző módon – kizárva az alulról kezdeményezett közösségi munkaforma lehetőségét – a „lelki terror” kifejezést használta.

hetőségeként merültek fel az egyházadó fentebb említett módszerekkel történő begyűjtési kísérletei, a „stóladíjak” vagy éppen a temetőekben a sírhelyárak megemlése. Az ÁEH ugyan csökkentette az államsegélyt, ám az egyházmegyék az egyházközségek pénztáraiból pótolták plébániáik jövedelemkiesését – köszönhetően a kész helyzet elé állított hívek erőfeszítéseinek és leleményességének.¹⁵ Kistérségi szinten a pártállam egyházpolitikai koncepciója – miszerint a „mezőgazdaság szocialista átszervezésével” végzetes csapást mérnek a történelmi egyházak anyagi helyzetére – a fentiek fényében nem teljesült maradéktalanul.

ÖSSZEZÉS

Ebből a rövid áttekintésből is látható, hogy az események nyomán az egyházak anyagi támogatása hullámzó tendenciát mutatott. A legnagyobb csapást a korábban egyéni gazdálkodó parasztok szenvedték el, hiszen a térszekbe kényszerítés – és a zárszámadás eredményei – szülte létbizonytalanság miatt nemcsak az állammal, de bizonyos szempontból az egyházzal szemben is tartalékolhattak. A valóság mégis a megélenkült anyagi áldozatvállalás képét mutatta. Az ÁEH szerint ez azért volt lehetséges, mert a papok arra számítottak, hogy „ha bejön a tsz, kielégíti az egyház anyagi követeléseit”.¹⁶ A válasz valójában az adott térség gazdasági és felekezeti adottságaiban keresendő: a Jászságban a fejlett, vállalkozó középparasztság hagyományos katolicizmusa volt a legfőbb mozgósító erő, míg a nagykunsági régióban az agrárproletárok magas számaránya és a kedvezőtlenebb gazdálkodási lehetőségek miatt rosszabb volt a helyzet. Itt megtartó erőt a református presbitériumoknak a helyi közösségeket átszövő kulturális befolyása képezett. A formális intézményekben szerveződő informális kapcsolatok feltárásával a rezsimarakata alá rendelt társadalmi csoportok cselekvési mozgásteréről és érdekérvényesítési kompetenciáiról is képet kaphatunk, ami által túlléphetünk azon a topozson, mely a társadalomra kizárólag a diktatúra passzív elszenvedőjeként tekint.

¹⁵ MNL OL XIX-A-21-d-0023-3/h/1962. (16. d.) A mezőgazdaság szocialista átszervezése és az egyházak magatartása 8. A csökkenés eléggé markáns képet mutat, például 1961-re az egyháztanács által tervezett költségvetés Törökszentmiklóson 185 000 forint volt, helyett egy évvel később csak 42 000 forint folyt be a nagyarányú tagosított földbirtokok és az elszegényedett parasztagdák egzisztenciális lehetőségei következtében. Kunszentmártonban nem volt ekkora arányú a visszaesés, 100 000 forint helyett 81 000 forintra jött ki az éves végösszeg, ami a népi vallásosság még meglévő közösségszervező erejét bizonyíthatja. Az egyetlen ellenpélda Jászberény: ott a tervezett 87 000 forint helyett 100 000 forint éves jövedelem illette a főplébániát, amit Rózsáli Menyhért jászberényi főesperes-plébános – a Szolnok megyei Római Katolikus Papi Békemozgalom akkori elnöke – kapcsolatrendszerének tulajdonítok. Ami a reformátusokat illette, még a legszegényebb területeken is túlteljesítették a közalapi járulékot 2–5%-kal, köszönhetően annak, hogy az egzisztenciális tekintetben kiszolgáltatottabb presbitériumok, sőt nemegyszer maguk a lelkészek is kényszerűen voltak a térszekben munkát vállalni, amennyiben lehetett. Ez főleg a nagykunsági „szövetkezeti városokra” – Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr, Túrkeve – volt jellemző.

¹⁶ MNL OL XIX-A-21-d-0023-6/1962. (16. d.) A mezőgazdaság szocialista átszervezése és az egyházak magatartása 5.

Az 1961 januárjától kezdődő 20%-os államsegély-csökkentés az ÁEH megítélése szerint – az egyházmegyei pénztárak segítségnyújtása következtében – anyagiilag ugyan nem sújtotta komolyabban, de politikailag differenciálta a papságot, mivel nem mindenki kapott egyforma összegű támogatást. Az a konszenzusos vélemény alakult ki, hogy nem ajánlatos az egyház állami támogatását tovább csökkenteni, ugyanis az nemcsak további anyagi terhet jelent a hívekre nézve, hanem „taktikát a papok számára”: e szerint a gondolkodás szerint a csökkentés általi jövedelemkiesés elsődleges kompenzációs faktora a hitélet fokozása. A lanyguló hitélet kapcsán elismerték, hogy az nem a „tudat átformálása”, hanem a társas gazdálkodási formák új megjelenési lehetőségeinek az eredményeként valósulhatott meg.

A kényszerkollektivizálás a kemény adminisztratív eszközökkel megváltoztatott vidéki életvilágok eredményeként kétségtelenül megfosztotta az egyházat gazdasági szinten az akkorra már jövedelmi forrását leginkább biztosító paraszti magánbirtokoktól, valamint kulturális tekintetben a „spirituális háttérét” képező vallásos parasztság többségétől. A mezőgazdaság kényszerkollektivizálása mint társadalmi kataklizma egyházakat ért mikroszintű gazdasági következményeibe próbált betekintést nyújtani a tanulmány. A közvélekedéssel szemben ez azonban nem azonnali „halálos csapás”, hanem egy hosszú, egyéb perspektívát nem kínáló, több évtizedes alkalmazkodási mechanizmus eredménye volt.

The consequences of forced collectivisation on the economic life and infrastructure of parishes in Szolnok County (1959–1962)

The present study examines the ecclesiastical-historical aspects of the forced collectivisation of agriculture through the example of Szolnok County, which was a sample area of the Great Hungarian Plain. The ecclesiological consequences of the full-scale implementation of collectivization between 1959 and 1962 were of particular importance for the Hungarian Socialist Workers' Party. In addition to the documents of the Presidential and downgraded Secretly Administered State Office of Church Affairs, the research relies on the documents produced by the lower administrative level council and party bodies of the local and regional level of the party state established after Sovietization. The project focuses on the everyday pressures of power exercised by the local organs of the party state and aims to explore the effects on the economic situation of the congregations, traditional community behaviours and micro-social structures in the mixed-denominational landscape of Jászság and Nagykunság. Relatively little is known about the economic, social, and cultural effects of forced collectivisation on historical denominations. An authentic image of this can be found in a micro-level study of a well-defined area, in an authentic depiction of the local clergy's environment of action, its relations with the party-state organs and its own congregation. This is the aim of the study, which is intended to provide a basis for further research.